

IESKATS KRĀJUMĀ

Ne bez šausmām (jo esmu vien mirstīgs cilvēks) es kā jauns māceklis sākumā vēroju Aviktam paklausīgo radījumu varenos un atbaidošos vaibstus – jūras un zemes, zvaigžņu un debesu garus, kas slidēja šurpu turpu plašajās marmora zālēs. Baismās nodrebēju, redzot melnu, pirmatnēju būtni locīšanos kvēpināmo trauku daudzkrāsainajos dūmos, šausmās iekliedzos, sastopot milzīgus, pelēkus, nešķīstus tēlus, kas nikni drūzmējās ap septiņās krāsās uz grīdas uzvilktu apli, draudot ielauzties apļa centrā pie mums un uzklupt ar neiedomājamām ļaundarbībām. Ne bez riebuma cēlu pie mutes vīna kausu, ko bija ielējuši staigājoši līķi, un maizi, kas bija pasniegta ar rēgu rokām.

Klārks Eštons Smits. DUBULTĀ ĒNA

Tad manās ausīs nonāca kāda tikko jaušama, neparasta skaņa – it kā tālina gonga sitieni. Tā šķita plūstam pie mums no purvu un vītolu plašumiem pretējā krastā. Skaņa atkārtojās regulāros intervālos, taču pavisam noteikti tā nebija ne zvana šķindoņa, ne attāla tvaikoņa taure. Ne ar ko citu nevaru to salīdzināt kā vien ar augstu debesīs pakārta milzīga gonga dunoņu, kas nemitīgi atkārtu savu neskaidri metālisko signālu, klusu un melodisku, vēl un vēlreiz.

[..]

– Tā ir *viņu* skaņa, – zviedrs svinīgi nočukstēja. – Tā ir *viņu* pasaules skaņa, *viņu* valstības dūkoņa. Šeit barjera ir tik plāna, ka tā var kaut kā izplūst cauri. Bet, ja uzmanīgi ieklausīsies, tu jutīsi, ka tā nav tik daudz virs galvas, cik mums apkārt. Tā ir vītolos. Paši vītoli dūc šo skaņu, jo šeit tie ir padarīti par mums naidīgo spēku simboliem.

Aldžernons Blekvuds. VĪTOLI

Manās rokās kustējās kaut kas rēgains, neizsakāmi atbaidošs. Tas atgādināja ilgi ūdenī gulējuša slīkoņa ķermeni, tomēr kustējās, turklāt ar desmit dzīvu vīru spēku, taču es biju sagrābis to dzelžainā tvērienā – slideno, glumo, drausmīgo radījumu. Nedzīvi baltas acis šķīta blenžam man pretī no pustumsas, duļķainā jūras ūdens šķebīgā smaka to apņēma kā pretīgs mākonis, un netīri spīdīgie mati ļenganās šķipsnās karājās pār mironīgo seju. Es cīnījos ar nedzīvo ērmu, tas grūdās man virsū, stumjot atpakaļ un gandrīz salaužot man rokas. Tad apķērās ar kaulinajiem miroņa pirkstiem man ap kaklu kā īsts nāves iemiesojums un pievārēja mani, tā ka beidzot sāpēs iekliedzos un kritu, atlaižot tvērienu.

Frensis Marions Krofords. AUGŠĒJĀ GULVIETA

Galvenais zīmējums ir veidots no plašām arabeskām, kas man atgādina sēnes. Ja vien spējat iztēloties posmainas mušmires – nebeidzamu mušmiru virkni, kas pumpurojas un spurojas, bezgalīgi vairojoties ar dališanos, – nu apmēram kaut kas tāds. [...] Nakts laikā jebkurā apgaismojumā – krēslā, sveču gaismā, lampas gaismā, bet visļaunāk mēnesnīcā – šis raksts pārvēršas par restēm! Tieši ārējais, galvenais zīmējums, un tad arī aiz tā mītošā sievietē redzama skaidri un gaiši.

Šarlote Perkinsa Gilmena. DZELTENĀS TAPETES

Cik vien tālu sniedzās skatiens, pletās gluds līdzenums, ko klāja kaut kas pelnpeleks, viegli mirgojošs. Samtainas miglas jūra, nekustīga kā rāms ūdens vai varbūt pat alabastra grīda – tik blīva tā izskatījās, tik šķietami stabila. Ja vien tas ir iespējams, šī stingās, baltās miglas jūra man iedzina pat lielākas šausmas nekā smagais klusums vai baismais kliedziens. Tik ļaunu vēstoša tā bija, tik nereāla, tik rēgaina un neiespējama – kā nedzīvs okeāns zem zvaigžņotajām debesīm.

Ralfs Adamss Krams. NĀVES IELEJA

Angļu un amerikāņu
klasisko šausmu stāstu izlase

CITAS DEBESIS

Sastādījusi un no angļu valodas tulkojusi
Aija Čerņevska

Vāka dizaina un vinješu autors *Didzis Upens*

CITAS DEBESIS

Angļu un amerikāņu klasisko šausmu stāstu izlase

Apgāda vadītāja *Vija Kilbloka*
Projekta vadītāja *Bārbala Simsons*
Redaktore *Daina Grūbe*
Mākslinieciskā redaktore *Vita Lēnerte*
Korektore *Elīna Vēja, Elīna Kola*

Apgāds Zvaigzne ABC, SIA, K. Valdemāra ielā 6,
Rīgā, LV-1010. Red. nr. L-3832.
PNB Print

Šis ir ar autortiesībām aizsargāts darbs. Darba reproducēšana vai jebkāda cita neatļauta izmantošana ir autortiesību pārkāpums. Par autortiesību pārkāpšanu ir paredzēta atbildība Krimināllikuma 148. pantā.

© Sastādījums, tulkojums latviešu valodā, Aija Čerņevska, 2020
© Stāsta "Ligeija" tulkojums latviešu valodā, Indra Aumale
© Literārā apdare, izdevums latviešu valodā, mākslinieciskais noformējums,
Apgāds Zvaigzne ABC, 2020
ISBN 978-9934-0-8225-2

SATURS

Hovards Filips Lavkrafts. Pārdabiskās šausmas literatūrā.	
I. IEVADS	7
VAŠINGTONS ĒRVINGS.....	12
Vācu studenta piedzīvojums	13
EDGARS ALANS PO	21
Ligeija. <i>Tulkojusi Indra Aumale</i>	25
NATANIELS HOTORNS	46
Godkārigais viesis	48
FICDŽEIMSS O'BRAIENS	60
Kas tas bija?	61
AMBROZS BĪRSS.....	79
Piemēroti apstākļi	82
F. MARIONS KROFORDS	92
Augšējā guļvieta.....	94
ŠARLOTE PERKINSA GILMENA.....	124
Dzeltenās tapetes.....	125

RALFS ADAMSS KRAMS	149
Nāves ieleja.....	150
KLĀRKS EŠTONS SMITS.....	162
Dubultā ēna	165
Marsa kapeņu bieds.....	182
DŽONS BAKENS.....	209
Skula saliņa.....	210
E. F. BENSONS.....	231
Seja.....	233
H. RASELS VEIKFĪLDS	250
Sarkanais nams	252
ALDŽERNONS BLEKVUDS	270
Smits: atgadījums īres namā	272
Vītoli	294
MONTEGJŪ RODSS DŽEIMSS.....	360
Grāfs Magnuss.....	363
Bārbala Simsone. Ēnu dimensijas pavēlnieks	382
H. F. LAVKRAFTS	389
Mēnesnīcas purvs	389
Svešais	400
Citi dievi.....	409

Hovards Filips Lavkrafts

PĀRDABISKĀS ŠAUSMAS LITERATŪRĀ

I. Ievads

Bailes ir cilvēces senākās un spēcīgākās emocijas, un visnenākās un spēcīgākās ir tieši bailes no nezināmā. Tam piekrit arī psihologi, un līdz ar to šausmu stāsti ir pelnījuši pienācīgu cieņu un atzīšanu par pilntiesīgu literatūras formu. Tos ir centušies noliegt gan pārgudri materiālisti, kas dod priekšroku ikdienišķām emocijām un ārējiem notikumiem, gan arī naivi pliekana ideālisma piekritēji, kuri noniecina estētisko motīvu un pieprasa didaktisku literatūru, kas “pacilā” lasītāju, iedvēšot tam pienācīgu uzspēlētu optimismu. Tomēr, par spīti visai šai pretestībai, pārdabisko šausmu stāstu žanrs ir izdzīvojis, attīstījies un sasniedzis apbrīnojamu meistarības līmeni, jo tam pamatā ir dziļš un elementārs princips, kurš, pat ja ne vienmēr ir vispārēji pieņemams, tomēr dziļi un pārlicinoši uzrunā jūtīgu un attiecīgi noskaņotu lasītāju dvēseles.

Rēgainas un šaušalīgas tēmas parasti piesaista visai šauru lasītāju loku, jo to baudīšanai nepieciešama visai augsti attīstīta iztēle un spēja distancēties no ikdienas dzīves. Tikai nedaudzi cilvēki ir pietiekami brīvi no ikdienas rutīnas sloga, lai spētu ieklausīties vēstīs no citas pasaules, tāpēc vairumam ļaužu vienmēr būs pa prātam stāsti par ikdienišķiem notikumiem un izjūtām vai šādu notikumu un izjūtu tradicionāli sentimentāli sagrozījumi. Varbūt tas pat ir pareizi, jo šādas vienkāršas un saprotamas parādības veido lielāko daļu mūsu

dzīves pieredzes. Tomēr noslēpumu vēsmas vienmēr virmo ap mums, dažkārt savādas fantāzijas ielavās arī visnocietnātākās sirds dzīlēs, un nekādi racionāli apsvērumi, reformas vai Freida analīze nespēj aplāpēt trīsas, ko sajūtam, dzirdot noslēpumainus čukstus krāsns skurstenī vai naksnīgā meža biezoknī. Šeit ir iesaistīts psiholoģisks modelis vai tradīcija, kas ir tikpat reāla un tikpat dziļi sakņota dvēseles pieredzē kā jebkurš cits cilvēces psiholoģiskais modelis vai tradīcija, – tikpat sens kā reliģiskās izjūtas un daudzējādā ziņā cieši saistīts ar vairākiem šo izjūtu aspektiem. Tā ir neatņemama mūsu iekšējā bioloģiskā mantojuma daļa, kas dziļi un spēcīgi ietekmē pietiekami svarīgu, lai gan skaitliski nelielu cilvēces pārstāvju grupu.

Cilvēka pirmie instinkti un emocijas veidoja viņa reakciju uz apkārtējo vidi. Noteiktas izjūtas, kam pamatā bija bauda un sāpes, veidojās ap parādībām, kuru cēloņus un sekas cilvēks saprata, bet neizprotamās, kādu senlaiku pasaulē bija bezgala daudz, tika apvītas ar tādām personifikācijām, brīnumainām interpretācijām, bailēm un bijību, kas raksturīgas cilvēces agrīnajai attīstības stadijai ar tikai nedaudzām vienkāršām idejām un ierobežotu pieredzi. Nezināmais, kas tātad ir arī neparedzamais, mūsu primitīvo senču iztēlē kļuva par briesmīgu un visvarenu spēku, kurš apveltī cilvēci gan ar dāsnām dāvanām, gan nelaimēm gluži mīklainu un pārpasaulīgu iemeslu dēļ, un tāpēc tas neapšaubāmi pieder pie tādām eksistences jomām, par kurām mums nav zināms itin nekas un kurām piekļūt mums nav lemts. Arī sapņu fenomens veicināja pārdabiskās jeb garu pasaules jēdziena attīstību. Kopumā visi cilvēces mežonīgo pirmsākumu apstākļi tik ļoti sekmēja ticību pārdabiskajam, ka nav jābrīnās par to, cik dziļi un pamatīgi cilvēka dvēsele no paaudzes paaudzē tika piesātināta ar reliģiju un māņticību. Šis piesātinājums ir gluži zinātniski jāatzīst par praktiski neizdzēšamu vismaz attiecībā uz zemapziņu un dziļākajiem instinktiem, jo, lai gan jau tūkstošiem gadu nezināmā

valstība ap mums arvien vairāk sarūk, tomēr bezgala daudz noslēpumu joprojām slēpjas kosmiskās telpas plašumos, savukārt bagātīgas pārmantotu spēcīgu asociāciju atskaņas joprojām apņem visus tos priekšmetus un procesus, kas kādreiz bijuši noslēpumaini, lai cik labi tie tagad būtu izskaidroti. Un – vēl vairāk – senie instinkti ir fizioloģiski ierakstīti mūsu nervu šķiedrās un tāpēc būtu vismaz minimāli darboties spējīgi arī tad, ja apzinātā spēja brīnīties būtu pilnībā iznīcināta.

Tā kā sāpes un nāves draudi paliek atmiņā spilgtāk nekā prieks un tā kā visas mūsu izjūtas saistībā ar nezināmās valstības labvēlīgajiem aspektiem jau no pašiem pirmsākumiem nonāca tradicionālo reliģisko rituālu pārziņā un pakļautībā, populārajā brīnumu folklorā galvenokārt meklēts izskaidrojums kosmiskās mistērijas tumšākajai un ļaunākajai pusei. Šo tendenci dabiski pastiprina arī fakts, ka neskaidrība un briesmas vienmēr ir cieši saistītas un tādējādi jebkāda nezināma valstība tiek uztverta kā draudu un ļaunu izredžu pilna. Pievienojot šai baiļu izjūtai un ļaunajām priekšnojautām brīnumu izraisīto neizbēgamo sajūsma un aizgrābtību, un ziņkāri, rodas kaismīgu emociju un iekvēlinātas iztēles alku kopums, kas noteikti būs dzīvs un aktīvs tik ilgi, cik vien pastāvēs cilvēce. Bērni vienmēr baidīsies no tumsas, bet pieaugušie, kuru prāts ir pietiekami atsaucīgs pirmatnējiem impulsiem, vienmēr nodrebēs, iedomājoties par svešādām dzīvības formām, kas mīt bezgalīgajos, noslēpumainajos plašumos starpzvaigžņu telpā vai biedējoši uzglūn mūsu pasaulei no rēgainām dimensijām, kuras skatīt lemts vien mirušajiem un mēnessērdzīgajiem.

Zinot šo priekšvēsturi, nav jābrīnās par kosmisko šausmu literatūras pastāvēšanu. Tā vienmēr ir bijusi un vienmēr būs, un viens no spilgtākajiem šī žanra dzīvotspējas piemēriem ir impulss, kas mudina gluži pretējas noslieces autorus laiku pa laikam izmēģināt roku dažu atsevišķu šausmu stāstu sarakstīšanā, it kā lai atbrīvotos no rēgainiem tēliem, kas mīt iztēlē un viņus vajā. Piemēram, Dikenss sarakstīja dažus rēgainus

vēstījumu; Braunings – baismīgo poēmu “Mazais Rolands” (*Childe Roland*); Henrijs Džeimss – stāstu “Skrūves pagrieziens” (*The Turn of the Screw*); Dr. Holmss – smalki psiholoģisko romānu “Elsija Vennere” (*Elsie Venner*); F. Marions Krofords – darbu “Augšējā guļvieta” (*The Upper Berth*). Šādu piemēru ir daudz arī citiem autoriem: sociālā darbiniece Šarlote Perkinsa Gilmena sarakstīja stāstu “Dzeltenās tapetes” (*The Yellow Wallpaper*), bet humorists V. V. Džeikobss radīja veiksmīgo melodramatisko miniatūru ar nosaukumu “Pērtiņa ķepa” (*The Monkey's Paw*).

Šāda veida šausmu literatūru nedrīkst jaukt ar citu paveidu – ārēji līdzīgu, bet psiholoģiski būtiski atšķirīgu: literatūru, kurā aprakstītas vienkāršas fiziskas bailes un ikdienišķas briesmas un nežēlība. Protams, sava nozīme ir arī šādiem darbiem, tāpat kā tradicionālajiem vai pat parodētajiem un humoristiskajiem spoku stāstiem, kuros formālisms vai starp rindiņām nojaušamā autora visgudrā smīkņāšana laupa nedabisko šausmu patieso iedarbību. Taču šie darbi nav kosmisko baiļu literatūra tās tīrākajā izpratnē. Īstenā šausmu stāstā nepietiek ar senu slepkavību, asiņainiem kauliem vai palagā ietinušos stāvu, kas apnicīgi klīst apkārt, šķindinādams ķēdes. Jābūt jūtamai nezināmu spēku izraisītu stindzinošu un neizskaidrojamu baiļu atmosfērai, pietiekami nopietni un draudīgi jādod norāde uz visdrausmīgāko apjausmu, kas var rasties cilvēka prātā: ļaunu spēku tišas iedarbības rezultātā sabrukuši vai uz laiku pārstājuši darboties it kā nesatricināmie dabas likumi, kas vienīgie spēj mūs pasargāt no haosa un svešu, bezgalīgu pasaļu dēmonu uzbrukuma.

Protams, veltīgi būtu pieņemt, ka visiem šausmu stāstiem pilnībā jāatbilst kādam teorētiskam modelim. Radošu prātu darbība ir nevienmērīga, un arī viskošākajos audumos ir bālāki laukumi. Turklāt liela daļa izcilāko pārdabisko tēlu top neapzināti – tie parādās neaizmirstamos fragmentos, kas izkaisīti tāda materiāla vidū, kura kopējā iedarbība var būt arī

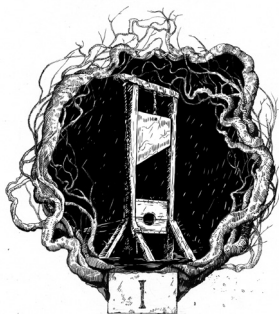
visai atšķirīga. Vissvarīgākais ir atmosfēra, jo galvenais autentiskuma kritērijs nav sižeta pavērsieni, bet gan noteiktu izjūtu radīšana. Kopumā varētu atzīt, ka spoku stāsts, kura mērķis ir pamācīt lasītāju vai sasniegt kādu sociālu efektu, vai tāds, kura beigās tiek sniegts šausmu izskaidrojums ar dabiskām parādībām, nav patiesi kosmisko šausmu stāsts. Tomēr nav noliedzams fakts, ka arī šādos stāstos atsevišķās vietās ir atrodamī lieliski atmosfēras akcenti, kas atbilst visiem īstenas pārdabisko šausmu literatūras nosacījumiem. Tāpēc baisie stāsti nav jāvērtē pēc autora ieceres vai sižeta mehānikas virzības, bet gan pēc emocionālā līmeņa, kas sasniegts visneikdienišķākajā brīdī. Ja tiek raisītas pienācīgās izjūtas, tad šāda “virsotne” pati par sevi jāatzīst par īstu baiļu literatūru neatkarīgi no tā, cik prozaiski vēlāk izplēn tās atrisinājums. Vienīgais īsteno šausmu pārbaudes kritērijs ir vienkāršs: vai lasītājam rodas baiļu sajūta līdz sirds dziļumiem un apjaušana par saskari ar nezināmām pasaulēm un spēkiem; vai viņš, bijīgi aizturot elpu, sāk ieklausīties melnu, noslēpumainu spārnu vēdās vai citpasauļu būtņu un radību soļos pie mūsu zināmā Visuma ārējām robežām. Un, protams, jo pilnīgāk un vienotāk stāstā panākta šī atmosfēra, jo vērtīgāks ir attiecīgās formas mākslas darbs.

(Esejas pilns teksts oriģinālvalodā atrodams:

<http://www.hplovecraft.com/writings/texts/essays/shil.aspx>;

<http://gutenberg.net.au/ebooks06/0601181h.html> un daudzās citās vietnēs. Tas iekļauts arī grāmatā *H. P. Lovecraft. The Haunter of the Dark and Other Stories: Collected Short Stories, Volume Three, Wordsworth Editions*, 2011. ISBN 978 1 84022 667 6)

Visi autori šajā krājumā sakārtoti tieši tādā secībā, kādā tie aprakstīti esejā.

VAŠINGTONS ĒRVINGS

Vašingtons Ērvings (*Washington Irving*, 1783–1859) bija 19. gadsimta sākuma amerikāņu rakstnieks, īso stāstu autors, esejists, biogrāfs, vēsturnieks un diplomāts. Viņa slavenākie darbi ir stāsti “Rips Van Vinkle” (*Rip Van Winkle*, 1819) un “Jātnieks bez galvas” (*The Legend of Sleepy Hollow*, 1820), kas abi iekļauti krājumā “Džentlmeņa Džefrija Kreijona skiču grāmata” (*The Sketch Book of Geoffrey Crayon, Gent.*). Ēvinga vēsturisko darbu vidū ir Džordža Vašingtona un citu slavenu personu biogrāfijas, kā arī vairākas vēsturiskas grāmatas par 15. gadsimta Spāniju, kuras veltītas tādām tēmām kā Alhambras pils, Kristofors Kolumbs un mauri. No 1842. līdz 1846. gadam Ērvings bija ASV sūtnis Spānijā. Līdz ar Dž. F. Kūperu Ērvings bija viens no pirmajiem amerikāņu rakstniekiem, kas izpelnījās atzinību Eiropā. Būdams viens no pirmajiem ASV autoriem ar starptautisku bestselleru panākumiem, Ērvings aktīvi uzstājās par rakstniecības kā likumīgas profesijas atzīšanu un prasīja stingrāku likumu pieņemšanu, lai aizsargātu amerikāņu rakstniekus no autortiesību pārkāpumiem.

(Avots: *Wikipedia*)